

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

مجلس آیت‌الله عظمیٰ عالی‌مقام

پایان نامه کارشناسی ارشد علوم سیاسی

عنوان

تحول نظری فقه سیاسی شیعه از مشروطیت تا انقلاب اسلامی

استاد راهنما

حجة الاسلام والمسلمین سید محمد تقی آل سید غفور

استاد مشاور

دکتر علیرضا صدرا

نگارنده

عباس حیدری

تابستان ۱۳۷۹

013552

۳۹۵۳۸

باسمه تعالی

صورت جلسه دفاع از پایان نامه تحصیلی

تاریخ: ۱۳۷۹ / ۴ / ۱۰
شماره: ۱۰۱۲
پیوست:

با تأییدات خداوند متعال و با استعانت از الطاف حضرت ولی عصر (عج) جلسه دفاع از پایان نامه
محلیم آقای عبید حمیدیکه بهرئیس دانشجوی رشته علوم سیاسی گرایش
نحت عنوان تحویل نظر فقہ سیاسی شیعه از مشروطیت تا انقلاب اسلامی
در تاریخ ۱۳۷۹/۲/۲۰ با حضور هیأت داوران مؤسسه آموزش عالی باقرالعلوم (ع) برگزار گردید. نظر
هیأت داوران به شرح زیر اعلام می گردد:

قبول با امتیاز عالی دفاع مجدد مردود
نمره ۱۸۱۶۷

رتبه علمی

نام و نام خانوادگی

اعضای هیأت داوران

(۱) استاد راهنما حجت الاسلام والمسلمین سید محمد تقی آل غفوری

(۲) استاد مشاور (۱) دکتر علی رضا صدر

(۳) استاد مشاور (۲)

(۴) استاد ناظر دکتر رادور فیروزی

(۵) نماینده شورای پژوهشی

با آرزوی توفیق الهی

نام و امضای مسئول گروه برنامه ریزی پژوهشی نام و امضای مدیر پژوهشی مؤسسه

مرکز اطلاعات آمار علمی ایران
تهران

توضیح: با توجه به آیین نامه پایان نامه ها، مصوب شورای پژوهشی مؤسسه امتیاز پایان نامه ها به شرح زیر مشخص می گردد.

الف) کارشناسی	ب) کارشناسی ارشد
۱ - نمره ۱۸ الی ۲۰ عالی	۱ - نمره ۱۸ الی ۲۰ عالی
۲ - نمره ۱۶ الی ۱۷/۹۹ بسیار خوب	۲ - نمره ۱۶ الی ۱۷/۹۹ بسیار خوب
۳ - نمره ۱۴ الی ۱۵/۹۹ خوب	۳ - نمره ۱۴ الی ۱۵/۹۹ خوب
۴ - نمره ۱۰ الی ۱۳/۹۹ قابل قبول	۴ - نمره ۱۲ الی ۱۳/۹۹ قابل قبول
۵ - نمره کمتر از ۱۰ مردود	۵ - نمره کمتر از ۱۲ مردود

* محاسبه میانگین ارزشیابی اعضای هیأت داوران توسط نماینده شورای پژوهشی انجام می گیرد.

فهرست مطالب

چکیده

مقدمه:

۱	طرح تحقیق
۲	۱- طرح موضوع
۲	۲- اهمیت موضوع
۳	۳- فایده تحقیق
۳	۴- هدف تحقیق
۳	۵- مسأله اصلی
۳	۶- فرضیه
۴	۷- مفاهیم و متغیرها
۴	۸- سؤالات فرعی
۵	۹- مفروضات
۵	۱۰- بررسی متون
۵	۱۱- روش تحقیق
۶	۱۲- سازمان‌دهی تحقیق

فصل اول:

۷	روش، چارچوب نظری و مفاهیم
۸	۱- اثبات‌گرایی
۱۲	۲- هرمنوتیک
۱۲	الف) تعریف هرمنوتیک
۱۲	ب) موضوع هرمنوتیک
۱۲	ج) مسائل
۱۳	د) سابقه
۱۴	ه) انواع هرمنوتیک
۱۴	۱- هرمنوتیک به‌عنوان واکشی تفسیر متون؛
۱۶	۲- هرمنوتیک به منزله روش‌شناسی لغوی
۱۶	۳- هرمنوتیک به منزله روش علوم انسانی
۱۷	۴- علم هرمنوتیک به منزله علم فهم زبانی
۱۷	۵- هرمنوتیک «دازاین» یا پدیدارشناسی
۱۸	۶- علم هرمنوتیک به منزله نظام تأویل
۱۹	هرمنوتیک در دنیای اسلام
۲۱	الف) اصل دور هرمنوتیک
۲۳	ب) نقش معرفت‌های پیشین در تفسیر متن
۲۵	ج) اخذ تأویل مثبت و طرد تأویل منفی
۳۲	بیان مفاهیم
۳۲	الف) وجه سلبی بحث
۳۳	ب) وجه ایجابی بحث
۳۳	ج) ویژگی‌های اجتهاد جدید در فقه سیاسی
۴۱	پی‌نوشتها:

فصل دوم:

عوامل مؤثر بر شکل‌گیری شیوه جدید اجتهاد	۴۴
مقدمه	۴۵
۱- عوامل ذهنی	۴۷
الف) بسط تحقیقات اصولی	۴۷
ب) تأثیر فلسفه ملاصدرا در شکل‌گیری اجتهاد جدید	۵۲
۲- عوامل عینی	۶۱
الف) نفوذ اجتماعی قابل ملاحظه فقهاء	۶۱
ب) تأثیر و تأثر متقابل استبداد و استعمار	۶۲
پی‌نوشتها:	۶۵

فصل سوم:

عبارات و ابتکارات نائینی در فقه سیاسی	۶۷
مقدمه:	۶۸
زندگی و زمانه نائینی	۶۸
الف) استبداد شرک عملی است	۷۱
انواع حکومت از دیدگاه نائینی	۷۴
ب) اثبات مشروعیت محدودیت حقوقی بر قدرت سیاسی	۸۳
ج) تقسیم قوانین شرعی به ثابت و متغیر	۸۶
پی‌نوشتها:	۸۹

فصل چهارم:

عبارات و ابتکارات امام در فقه سیاسی.....	۹۱
مقدمه.....	۹۲
زندگی نامه امام.....	۹۲
۱- تقیه.....	۹۳
۲- امر به معروف و نهی از منکر.....	۹۷
۳- قرائت خاص امام از عاشورا.....	۱۰۱
۴- صبغه اجتماعی دادن به دو مقوله اجتهاد و تقلید.....	۱۰۵
۵- ولایت فقیه.....	۱۰۸
خلاصه بحث.....	۱۰۹
پی نوشتها:.....	۱۱۲
خاتمه.....	۱۱۴
فهرست منابع.....	۱۱۹

تقدیم به:

سالکی واصل که درک راه او نصیبم افزاید
و ترک راه او آسیب رساند، برادر شهیدم
علی حیدری که شهدشهادت را عاشقانه نوشید.

با سپاسگزاری و قدردانی از:

همه کسانی که سامان نابسامانی‌های تلاشم، مدیون دانش و بینش و منش آنان است.

استاد راهنمایم، حجة الاسلام والمسلمین سید محمد تقی آل غفور که به وفور مزاحمتش نمودم و مراحمت نمود و هر بار بر دانش و بینش و صحت روش پژوهشم افزود.

استاد مشاورم، دکتر علی رضا صدرا که راه صعب العبور پژوهش را برایم آسان نمود.

همسر و فرزندانم، که در هر مشکلی کمک‌کارم بوده‌اند.

برادر بزرگوارم، ابوالقاسم کریم تبار که نهایی شدن این پژوهش مدیون تلاش اوست.

و همه کسانی که به نوعی دخیل در این کار بوده‌اند و نیاوردن نام آنان ذره‌ای از علاقه‌ام به آنان نمی‌کاهد.

مرکز اطلاعات مدرک علمی ایران
تیم مدرک

چکیده

شکل‌گیری اجتهاد دین‌شناختی جامع‌گفتمان ولایت را در فقه سیاسی شیعه در دوره از مشروطیت به بعد، مسلط ساخت و گفتمان حسیبه را در حاشیه قرار داد. بیان ویژگی‌های این اجتهاد جدید و آثار آن، هرچه باشد، خیلی برای این پژوهش مهم نبود، بلکه آنچه در درجه اول اهمیت قرار دارد، بیان عوامل شکل‌گیری این اجتهاد است.

این پژوهش همراه با ملاحظه بعضی از اصول معرفت‌شناسی و بایدها و نبایدهای مکتب هرمنوتیک، چارچوب نظری را طراحی می‌کند و در پرتو آن عوامل زیر را به عنوان عوامل ذهنی و عینی، شکل‌گیری اجتهاد جدید در فقه سیاسی شیعه در دوره مورد نظر، شناسایی می‌کند.

۱- بسط تحقیقات اصولی،

۲- گرایش فلسفی فقها،

۳- افزایش نفوذ اجتماعی فقها،

۴- همکاری متقابل استبداد و استعمار.

مقدمه:

طرح تحقیق

۱- طرح موضوع

فقه سیاسی شیعه، از عصر غیبت (۳۲۹ ه. ق) تاکنون در دو گفتمان اساسی، یعنی؛ گفتمان حسبه و گفتمان ولایت، جریان پیدا کرده است؛ در دوره از قرن چهارم تا قرن چهارده شاهد سیطره گفتمان حسبه در فقه سیاسی شیعه هستیم، ولی از دوره مشروطیت به بعد گفتمان ولایت سیطره یافته است. براساس گفتمان حسبه فقهای شیعی تکیه بر روی حداقل‌ها در اداره اقلیت شیعه در مقابل اکثریت اهل سنت، نمودند و از لحاظ نظری تئوری معطوف به تشکیل دولت ارائه ندادند و از جهت عملی نیز کنش اجتماعی و سیاسی معطوف به تشکیل دولت صورت ندادند. از مشروطیت به بعد به تدریج فقهای شیعی نظریه دولت را براساس فقه شیعی ارائه دادند. و در عمل کنش سیاسی معطوف به تشکیل دولت انجام دادند و امام خمینی توانست دولت هم تشکیل دهد. و گفتمان ولایت را در فقه سیاسی شیعه مسلط سازد.

أخذ گفتمان ولایت و رفض گفتمان حسبه در فقه سیاسی شیعی مبتنی بر شکل‌گیری سبک خاصی از اجتهاد در فقه سیاسی شیعه در دوره از مشروطه به بعد است. این سبک خاص اجتهاد دارای ویژگی‌های خاص است که با اجتهاد قبل از آن تفاوت‌هایی دارد و اثرات اعمال این نوع اجتهاد در فقه سیاسی شیعه نیز متفاوت با نوع اجتهاد در دوره قبل است. و یقیناً همانگونه که هر معلولی بدون علت و عوامل خاص نیست، شکل‌گیری این سبک از اجتهاد در فقه سیاسی شیعه نیز متأثر از عواملی است.

۲- اهمیت موضوع

در راستای فهم تحولات ایران بعد از نهضت مشروطیت، فهم تحول فقه سیاسی شیعه در دوره مورد نظر لازم است. و فهم تحول فقه سیاسی شیعه بدون تحول اجتهاد ناممکن است. لذا شناخت نوع تحول اجتهاد جدید و آثار و عوامل شکل‌گیری آن امری ضروری است. آنچه اهمیت این پژوهش را دو چندان می‌کند، بروز انقلاب اسلامی ایران و شکل‌گیری نظام جمهوری اسلامی است که حفظ آن بدون شناخت و تقویت نوع اجتهادی که موجد آن بوده است، ناممکن است.

۳- فایده تحقیق

این تحقیق که وجه نظری آن در اولویت است علاوه بر آنکه اثری جدید را به جامعه اهل تحقیق، عرضه می‌دارد، می‌تواند گوشه‌ای از تقاضای نهادهای دل‌واپس، پویایی و پایایی نظام جمهوری اسلامی ایران را، پاسخ دهد.

۴- هدف تحقیق

این پژوهش علاوه بر بیان نوع، عوامل، و آثار، اجتهاد جدید در فقه سیاسی شیعه، چارچوب نظری مناسبی برای پژوهش در این زمینه فراهم خواهد ساخت.

۵- مسأله اصلی

شکل‌گیری نوع خاصی از اجتهاد در فقه سیاسی شیعه، که آثار خاصی نیز دارد، ناشی از چه عامل یا عواملی است؟

۶- فرضیه

شکل‌گیری این اجتهاد ناشی از تأثیر و تأثر عوامل ذهنی و عینی است. که عبارتند از بسط

تحقیقات اصولی، گرایش فلسفی فقها در دوره مورد نظر، افزایش نفوذ اجتماعی فقهاء، و واکنش فقها در مقابل همکاری متقابل استبداد داخلی و استعمار خارجی.

۷- مفاهیم و متغیرها

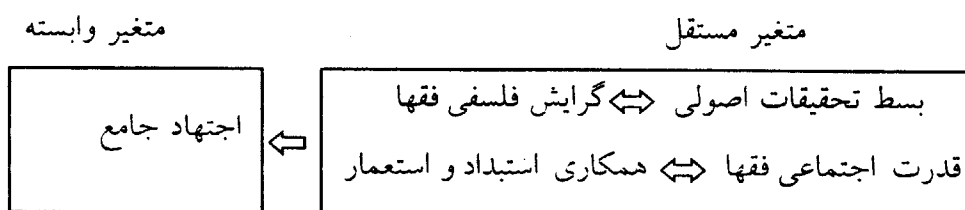
اجتهاد: عبارت است از نظام معرفتی خاصی که یک مجتهد برای ارتباط بین قرآن، سنت، اجماع و عقل، برقرار می‌سازد. و نتیجه آن استنباط حکم شرعی در مورد واقعه و موضوع خاصی است.

سبک اجتهاد جدید: در فقه سیاسی شیعه به این صورت است که فقیه دین را به صورت جامع می‌بیند، و از پیش فرض‌های اساسی آن این است که دین کامل است و هیچ خلأیی را در زندگی انسان از لحاظ حکم باقی نمی‌گذارد.

عوامل ذهنی: عبارت از عواملی هستند که رابطه مستقیم با ذهن دارند مانند اصول فقه دانستن و یا فلسفه دانستن.

عوامل عینی: عبارت از عواملی هستند که در خارج از ذهن وجود دارند مانند استبداد و استعمار و قدرت اجتماعی.

متغیرها:

۸- سوالات فرعی

۱- با چه چارچوبی می‌توان تحول نظری فقه سیاسی شیعه از مشروطیت تا انقلاب اسلامی

را بررسی کرد؟

- ۲- عوامل شکل دهنده به شیوه اجتهاد جدید در فقه سیاسی شیعه کدام است؟
- ۳- آیا می‌توان از عبارات نائینی پی برد که ابتکارات او در فقه سیاسی ناشی از بکار بردن شیوه جدید اجتهاد است؟
- ۴- آیا ابتکارات امام در فقه سیاسی ناشی از بکار بردن شیوه اجتهاد جدید است؟

۹- مفروضات

- ۱- بین تحول اجتهاد و تحول فقه سیاسی ربط وثیق برقرار است؛
- ۲- فقهای این دوره علی‌رغم سلائق شخصی، در مجموع از یک سبک اجتهاد در فقه سیاسی استفاده نموده‌اند؛
- ۳- اجتهاد امام و نائینی شاخصی برای اجتهاد در این دوره است؛
- ۴- ابتکارات امام و نائینی در فقه سیاسی شیعه ناشی از اعمال این نوع اجتهاد است؛
- ۵- ابتکارات امام و نائینی را می‌توان از عباراتشان به دست آورد.

۱۰- بررسی متون

از منابع مورد بررسی به دست آمد که در مورد تحول نظری در فقه سیاسی شیعه چهارگونه بحث شده است، عده‌ای تحول نظری فقه سیاسی شیعه را در این دوره براساس تحول نظر فقها بررسی کرده‌اند - به عنوان نمونه بین نائینی و امام مقایسه صورت داده‌اند.

عده‌ای به عوامل شکل‌گیری گفتمان جدید در فقه سیاسی شیعه پرداخته‌اند و عده‌ای هم به نوع تحول در اجتهاد پرداخته‌اند. دسته‌ای از منابع به نوآوری‌های فقهاء این دوره پرداخته‌اند - اما به پژوهشی که علاوه بر بیان نوع تحول اجتهاد و آثار آن به بحث از عوامل شکل‌گیری اجتهاد جدید پرداخته باشد. برخورد نکردیم، و لذا بر آن شدیم این تحقیق را سامان دهیم.